

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

To óplο της Ευρώπης είναι το δίκαιο

Τα ήρεμα χαρακτηριστικά του Χανς Μπλιξ έγιναν απροσδόκητα κεντρικό θέμα στις τηλεοράσεις και τις εφημερίδες μας στις αρχές του 2003. Με τις αποστολές ελέγχου των εξοπλισμών, αυτός ο γλυκομίλητος και γαλήνιος πρώην διπλωμάτης έγινε η προσωποποίηση της ελπίδας και της ειρήνης. Η δεύτερη οικεία φιγούρα εκείνων των ημερών ήταν ο Ντόναλντ Ράμσφελντ, ο λάβρος αμερικανός Υπουργός Άμυνας. Αυτός ο πρώην πρωταθλητής της πάλης υποσχέθηκε επίσης να καταστρέψει τη θέληση των Ιρακινών να παλέψουν: όχι εμπιστευόμενος τα πορίσματα των αποστολών ελέγχου, αλλά χρησιμοποιώντας «σοκ και δέος» ώστε να αναγκάσει τους Ιρακινούς να υποκύψουν.

Η αντιπαράθεσή τους υπερέβη την ιρακινή κρίση. Οι δύο άνδρες αναδείχθηκαν σε αρχέτυπα δύο διαφορετικών κοσμοθεωριών: η δύναμη πυρός του στρατού των ΗΠΑ ενάντια στην προτίμηση του ΟΗΕ για τους ελεγκτικούς μηχανισμούς. Ο ένας πρότεινε να αναχαιτιστούν οι Ιρακινοί με θεαματική επίδειξη ισχύος, ο άλλος διατηρώντας τους υπό συνεχή επιτήρηση.

Ατυχώς, θέαμα και επιτήρηση αποτελούσαν τις δύο πλευρές της ίδιας αδυναμίας, γιατί και οι δύο τακτικές αποσκοπούσαν στον έξωθεν έλεγχο του Ιράκ. Σε αντίθεση με τη μεταμορφωτική δύναμη της Ευρώπης, που αλλάζει τις χώρες

διά παντός, αυτός ο τύπος επιβολής κρατάει μόνον όσο και η κρίση, και όσο υφίσταται έντονη διεθνής πίεση και αφθονία πόρων. Μόλις αποσυρθούν τα ΜΜΕ και η χορεία των πολιτικών, τα προβλήματα επανέρχονται.

Η κυβέρνηση Μπους χρησιμοποίησε την ιρακινή κρίση για να δείξει ότι η προσήλωση των Ευρωπαίων στο διεθνές δίκαιο αποτελεί ένδειξη ακραίας αδυναμίας. Περιέγραψε την αδυναμία αυτή ως σύγχρονο Προμηθέα στο έλεος αρπακτικών όργων. Τι όμως ήταν αυτό που μετέτρεψε την Ευρώπη από θερμοκοιτίδα πολέμων σε υπάντα διάδοσης της ειρήνης και της δημοκρατίας; Η απάντηση είναι απλή: ο σεβασμός του διεθνούς δικαίου. Το δίκαιο αποτελεί το κατεξοχήν όπλο της Ευρώπης στην εκστρατεία της για την αναμόρφωση του κόσμου.

Η ισχύς ως θέαμα

Όπως χαρακτηριστικά είπε ο Μακιαβέλλι, καλύτερα να σε φοβισούνται παρά να σε αγαπούν. Προειδοποιούσε όμως ότι είναι ζωτικής σημασίας να μη σε μισούν. Ο Ντόναλντ Ράμσφελντ αγνόησε το δεύτερο σημείο της μακιαβελικής ρήσης όταν διέταξε το Πεντάγωνο να εφαρμόσει την αρχή «σοκ και δέος». Η αναφορά της Ανωτάτης Σχολής Εθνικής Άμυνας, η οποία διεκδικεί την πατρότητα του συνθήματος, προέβλεπε μια τόσο δραματική επίδειξη δύναμης πυρός που θα εξουδετερώνε την όποια βιούληση του εχθρού να πολεμήσει, όπως έγινε και με τον ιαπωνικό στρατό μετά την πτώση της ατομικής βόμβας στη Χιροσίμα και στο Ναγκασάκι το 1945.¹ Στην εποχή της τρομοκρατίας, ο Ράμσφελντ και οι συνεργάτες του προσπαθούσαν να αντιστρέψουν το κλίμα εις βάρος των εχθρών τους. Χρησιμοποιούσαν τη βία όχι για να πετύχουν συγκεκριμένους στόχους –την κατάληψη μιας πόλης ή

την καταστροφή ενός εργοστασίου όπλων— αλλά ως αυτοσκοπό: ως μέσο επιβολής πειθαρχίας στους απανταχού «τυράννους και τρομοκράτες».

Τούτο αποτελούσε τμήμα ευρύτερης στρατηγικής, απάντησης στις συνθήκες που διαμορφώνονται μετά την 11η Σεπτεμβρίου, στο πλαίσιο των οποίων οι τρομοκράτες θα μπορούσαν να προμηθευτούν όπλα μαζικής καταστροφής από τα λεγόμενα «κράτη-παρίες». Τα προληπτικά χτυπήματα είχαν σκοπό να εξασφαλίσουν τη βιωσιμότητα της ανάσχεσης, καθιστώντας σαφές ότι οι ΗΠΑ μπορούν να τιμωρήσουν αυστηρά κάθε κράτος ικανό να προμηθεύσει στους τρομοκράτες τεχνολογία μαζικής καταστροφής. Ανάγοντας το Ιράν σε παράδειγμα αυτής της στρατηγικής, ο Ράμσφελντ ήλπιζε να στείλει μήνυμα στο Ιράν, στη Συρία, στη Βόρειο Κορέα και σε όποιες άλλες χώρες σχεδίαζαν να εξοπλιστούν με όπλα μαζικής καταστροφής.

Η χρήση της ωμής βίας ως προειδοποίησης δεν αποτελεί πρωτοτυπία. Τώρα ούμως η ιδέα αυτή της «ισχύος ως θεάματος» θα μπορούσε να τελειοποιηθεί με τη βοήθεια της τεχνολογίας του 21ου αιώνα (αεροπλάνα, όπλα υψηλής ακρίβειας και δύναμης πυρός). Το πρόβλημα με τη χρήση αυσγυράτητης βίας είναι ότι τα αποτελέσματά της δεν αντέχουν στο χρόνο. Οι ηγέτες στο παρελθόν διαπίστωσαν ότι πρέπει να ανεβάζουν τον πήχυ καταφεύγοντας σε όλο και πιο βάναυσες μορφές θανάτωσης και άλλες επιδείξεις ισχύος, όπως η διά τεμαχισμού εκτέλεση του Ρομπέρ-Φρανσουά Νταμιέν, που προσδέθηκε από τα τέσσερα άκρα του σε ισάριθμα άλογα που κάλπαζαν διότι αποπειράθηκε να δολοφονήσει τον Λουδοβίκο ΙΕ΄ της Γαλλίας το 1757. Ακόμα κι αν ο τρόμος μπορεί να διαρκέσει, αποβαίνει ολοένα πιο δυσβάστακτος οικονομικά, για να καταλήξει αντιπαραγωγικός, προκαλώντας αντιδράσεις στους ανθρώπους τους οποίους υποτίθεται ότι προσπαθεί να ελέγχει.

Αυτό συνέβη στο Ιράκ. Αεροπορικές επιθέσεις εναντίον του γίνονταν σχεδόν κάθε μήνα από το 1991 μέχρι το 2003 προκειμένου να κατασταλεί το καθεστώς. Μόλις όμως η μέθοδος φάνηκε ν' αποτυγχάνει, η λογική της θέσης των συμμάχων οδήγησε στην εισβολή του 2003. Το αρχικό αποτέλεσμα ήταν επιτυχές. Ο Σαντάμι απομακρύνθηκε από την εξουσία, και το Ιράν, η Συρία και η Λιβύη αιφνιδιάστηκαν από την ωμή βίᾳ της εισβολής. Σύντομα όμως τα αποτελέσματα αυτά εξανεμίστηκαν. Η Τεχεράνη και η Δαμασκός αισθάνθηκαν ήδη ανακουφιση από το γεγονός ότι 130.000 αμερικανοί στρατιώτες ήταν μπλοκαρισμένοι στο Ιράκ. Και καθώς η συνεχιζόμενη παρουσία ξένων στρατευμάτων σε μια χώρα λειτουργεί ως μαγνήτης εξεγέρσεων, οι κυβερνήσεις της Συρίας και του Ιράν είδαν ανακουφισμένοι να μετατρέπεται ένας δυνάμει δημοφιλής απελευθερωτικός πόλεμος σε αντιλαϊκή αιματηρή κατοχή.

Ωστόσο, η μοιραία αποτυχία της «ισχύος ως θεάματος» οφείλεται στο γεγονός ότι είναι ουσιαστικά καταστρεπτική. Μπορεί να αποτρέψει κάποιους, αλλά δεν αποτελεί ενδεδειγμένο τρόπο οικοδόμησης και διακυβέρνησης σύνθετων κοινωνιών. Στο Αφγανιστάν η συμμαχική εισβολή δεν δυσκολεύτηκε να ανατρέψει το καθεστώς των Ταλιμπάν, οι σύμμαχοι όμως απέτυχαν να ανασυγκροτήσουν εκ θεμελίων τη χώρα. Παρά την επίφαση δημοκρατίας, η υποκρύπτουσα πραγματικότητα του νόμου των πολεμάρχων, της διαφθοράς και του νεποτισμού παραμένει αμετάβλητη. Όπως εύγλωττα παρατήρησε ένας αμερικανός στρατιώτης: «Νομίσαμε ότι αγοράσαμε τη Βόρεια Συμμαχία, αποδείχθηκε όμως ότι απλώς τη νοικιάσαμε». Μόλις ο πόλεμος του Ιράκ απέσπασε την προσοχή της υπερδύναμης, η θέλησή της να αναμορφώσει την Αφγανική Δημοκρατία εξανεμίστηκε.

Ο τύπος αυτός εξουσίας είναι αναποτελεσματικός διότι επιβάλλεται πάντα έξωθεν σε διαφωνούντες υπηκόους, αντί

να αλλάζει τις δομές της κοινωνίας εκ των έσω. Η διαπίστωση αυτή κάνει τις σύγχρονες κοινωνίες να μην ακολουθούν πλέον την τακτική της «ισχύος ως θεάματος» αλλά της «ισχύος ως επιτήρησης».

Η ισχύς ως επιτήρηση

Ο γάλλος φιλόσοφος Μισέλ Φουκώ απέδειξε πώς, ήδη από τον 19ο αιώνα, οι προηγμένες κοινωνίες έπαιψαν να βασίζονται κατά κύριο λόγο στην αναχαίτιση που εξασφαλίζουν οι ορατές εκφάνσεις ισχύος και πέρασαν σε μεθόδους επιβολής πειθαρχίας με το να καθιστούν ορατά τα δυνητικά υποκείμενα της εξουσίας μέσω κανονισμών, πιστοποιητικών, κλειστού κυκλώματος παρακολούθησης και φυλακών. Ο Φουκώ υποστηρίζει ότι η αλλαγή από το θέαμα στην επιτήρηση επέτρεψε στις σύγχρονες κοινωνίες να διοικούνται με πολύ μικρότερο κόστος απ' ό,τι παλιότερα. Η λύση ήταν να βρεθούν συστηματικοί τρόποι καταγραφής και παρακολούθησης της συμπεριφοράς των πολιτών μέσω της εισαγωγής και ανάπτυξης χρονοδιαγραμμάτων, ταυτοτήτων, φωτογραφιών, ιατρικών φακέλων και νόμων.

Οι αποστολές για τον έλεγχο των εξοπλισμών του ΟΗΕ αναπτύχθηκαν διότι η στρατιωτική ισχύς είναι πολυέξοδη και έχει βραχυχρόνια μόνον αποτελέσματα. Απαιτώντας από τη διεθνή κοινότητα να επιμένει ότι το Ιράκ δεσμεύεται από συνθήκες που υπέγραψε ο ίδιος ο Σαντάμ, ο ΟΗΕ πίστευε πως νομιμοποιούνταν να αλλάξει τη χώρα. Και στέλνοντας τον Χανς Μπλιξ και τον Μοχάμετ Αλ Μπαραντέι να εξετάσουν εξονυχιστικά όλους τους ισχυρισμούς των Ιρακινών, γνώριζαν ότι δεν έπρεπε να εμπιστεύονται τις διαβεβαιώσεις του Σαντάμ. Οι έλεγχοι των εξοπλισμών αποτελούν το ακριβώς αντίθετο της ισχύος ως θεάματος: δεν χρειάζεται δημό-

σια επίδειξη της δύναμης του Μπλιξ και της ομάδας του, αλλά της τακτικής του ιρακινού κράτους και των ελεγχόμενων εγκαταστάσεων. Αυτό σημαίνει ισχύ ως επιτήρηση.

Και επιπλέον, το σύστημα λειτουργησε αποτελεσματικά –για λίγο διάστημα τουλάχιστον. Εκ των υστέρων, μπορούμε να δούμε ότι την ώρα που οι βρετανικές και αμερικανικές υπηρεσίες ασφαλείας αποτύγχαναν παταγωδώς να κατανοήσουν τι πραγματικά συνέβαινε στη χώρα, οι απεσταλμένοι ελεγκτές του ΟΗΕ είχαν καταλάβει. Μεταξύ 1991 και 1998, οι ελεγκτές κατέστρεψαν σχεδόν όλα τα χημικά και βιολογικά όπλα του Ιράκ, αποκαλύπτοντας επίσης κεκαλυμμένες δοσοληψίες του με περισσότερες από πεντακόσιες εταιρείες σε πάνω από σαράντα χώρες. Στους τέσσερις μήνες που οι ελεγκτές κλήθηκαν να επαληθεύσουν τους ισχυρισμούς των Ιρακινών κατάφεραν να ανακαλύψουν περισσότερα απ' όσα άλλες οι μυστικές υπηρεσίες του πλανήτη.²

Ωστόσο, η πολιτική επιτήρησης του ΟΗΕ στο Ιράκ εξαρτιόταν από την απειλή της αμερικανικής ισχύος. Χωρίς την πρώτη εισβολή του 1991, οι ομάδες της Επιτροπής Επιτήρησης του ΟΗΕ (UNSCOM) δεν θα είχαν γίνει ποτέ δεκτές στη χώρα. Και χωρίς την απειλή δεύτερης εισβολής, ο Χανς Μπλιξ δεν θα είχε ποτέ τη δυνατότητα να ελέγξει τις ιρακινές αρχές. Το πρόβλημα με το μοντέλο του ΟΗΕ είναι ότι αντικαθιστά μια εξωτερική βίαιη απειλή με μια εξωτερική απειλή επιτήρησης. Αν και η αποστολή ελεγκτών είναι προτιμότερη από τις βόμβες, οι ελεγκτές αυτοί αδυνατούν να αλλάξουν τη φύση του καθεστώτος και, ακόμα πιο σημαντικό, τη φύση της κοινωνίας.

Η αληθινή συνεισφορά του Φουκώ συνίσταται στο ότι η αποτελεσματική άσκηση εξουσίας εξαρτάται λιγότερο από τη στρατιωτική ισχύ ή την τεχνολογία αναχαίτισης και περισσότερο από την εξασφάλιση της νομιμότητας με την εμπλοκή όλων των πολιτών στην εφαρμογή αναγκαστικών

κανόνων. Η μεταφορά που χρησιμοποιεί για την άνοδο της «κοινωνίας της επιτήρησης» είναι μια φυλακή που ονομάζει «Πανοπτικόν»*, σχεδιασμένη από τον ιδρυτή της φιλοσοφίας του Ωφελιμισμού Τζέρεμι Μπένθαμ. Η φυλακή του Μπένθαμ είναι ένα κυκλικό κτίσμα με ανοιχτά κελιά χωροθετημένα επίσης κυκλικά γύρω από έναν κεντρικό πυλώνα όπου κάθεται ένας φρουρός. Ο φρουρός κάθεται πίσω από παντζούρια μονής κατεύθυνσης έτσι ώστε να μπορεί να βλέπει τα κελιά, οι φυλακισμένοι όμως δεν είναι σε θέση να τον βλέπουν. Ανά πάσα στιγμή ο φρουρός μπορεί να παρακολουθεί ή να μην παρακολουθεί κάποιο ουγκεκριμένο κελί, έτσι ώστε οι φυλακισμένοι να έχουν την αίσθηση ότι παρακολουθούνται συνεχώς. Με άλλα λόγια, ακόμα κι όταν ο φρουρός δεν τους βλέπει, οφείλουν να συμπεριφέρονται σαν να τους έβλεπε. Με τον τρόπο αυτόν μια τεράστια φυλακή με δεκάδες κελιά μπορεί να επιτηρείται από έναν και μοναδικό φρουρό. Κάθε φυλακισμένος γίνεται έτσι φρουρός του εαυτού του, επιτελώντας ένα είδος αυτοεπιτήρησης.³ Μόλις αυτό συμβεί, ο φρουρός της φυλακής αχρηστεύεται διότι ολόκληρη η φυλακή αυτοεπιτηρείται αποτελεσματικά.

Οι αποστολές όμως επιτήρησης στο Ιράκ δεν έμοιαζαν με το σύστημα επιτήρησης στο Πανοπτικόν. Παρεισέφροησαν και επιβλήθηκαν στο μη συνεργάσιμο Ιρακινό κράτος. Ο Χανς Μπλιξ ήταν ο μοναδικός φρουρός που επιτηρούσε μια τεράστια φυλακή η οποία δεν είχε ενσωματώσει τους κανόνες της διεθνούς κοινότητας. Προκειμένου να δεσμευτούν οι Ιρακινοί στην τήρηση των κανόνων, ο ΟΗΕ έπρεπε να προσεγγίσει τη χώρα με βάση μια ριζοσπαστικότερη ιδέα επιτήρησης: το πρότυπο επιτήρησης που εφαρμόζει η ΕΕ στο εσωτερικό της επικράτειας των κρατών-μελών της.

* Σ.τ.Μ. Λέξη ελληνική που σημαίνει «από εκεί όπου φαίνονται τα πάντα».

Η Ευρωπή ως κοινωνία επιτήρησης

Το ευρωπαϊκό εγχείρημα συνίσταται στην επιθυμία υπέρβασης ενός αόσμου πολιτικής της ισχύος, όπου «η ισχύς δημιουργεί δίκαιο», προς μια παγκόσμια κοινότητα θεμελιωμένη στην αρχή του δικαίου. Οι Ευρωπαίοι χρησιμοποιήσαν την επιθυμία αυτή προκειμένου να αλλάξουν ριζικά τους δικούς τους κανόνες ηγεμονίας. Μέχρι τη συγκρότηση της ΕΕ, η ιδέα της εθνικής και κρατικής «κυριαρχίας» σήμαινε ανεξαρτησία από εξωτερικές επεμβάσεις, τήρηση του διπλωματικού απορρήτου, κράτημα των γειτόνων σε απόσταση. Ωστόσο, όπως υποστηρίζει ο Ρόμπερτ Κούπερ, αντί να υπεραριθμούνται της ηγεμονίας τους έναντι εξωτερικών επεμβάσεων, οι Ευρωπαίοι ανέδειξαν την αμοιβαία επίδραση και επιτήρηση ως τη βάση της ασφάλειάς τους.

Οι Ευρωπαίοι μετέτρεψαν τις σχέσεις μεταξύ εθνών-κρατών στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής κοινότητας σε εσωτερική υπόθεση. Τα τελευταία πενήντα χρόνια οι ευρωπαίοι ηγέτες συμφώνησαν σε χιλιάδες κοινές προδιαγραφές, νόμους και κανονισμούς. Όλα μαζί γεμίζουν 30 τόμους και 80.000 περίπου σελίδες που ωριμάζουν κάθε σχεδόν πλευρά της καθημερινής ζωής, από τα ανθρώπινα δικαιώματα μέχρι την προστασία των καταναλωτών. Είναι γνωστά ως κοινοτικό κεκτημένο, που σημαίνει με απλά λόγια την «κοινή περιουσία» ή τα «συμπεφωνημένα» της κοινότητας.

Η νομοθεσία αυτή λειτουργεί όχι χάρη στην ύπαρξη ενός ευρωπαϊκού αστυνομικού κράτους που την επιβάλλει σε απειθείς χώρες, αλλά επειδή όλα τα κράτη-μέλη της ΕΕ επιδιώκουν την επιτυχία του κοινού εγχειρήματος. Επειδή κάθε κράτος-μέλος θέλει να σέβονται οι υπόλοιποι εταίροι το κοινό δίκαιο, υποχρεούνται όλοι να το σέβονται εξίσου. Πολλοί εκφράζουν δυσαρέσκεια για την ευρωπαϊκή πολυνομία. Παραδόξως όμως, το μέγεθος του σώματος της ευρω-

παϊκής νομοθεσίας επιτρέπει στους θεσμούς της να παραμένουν ολιγομελείς.

Την πραγματικότητα αυτή είχε συλλάβει ο πρώτος Πρόεδρος της Επιτροπής που υποστήριξε ότι το δίκαιο αποτελεί το ισχυρότερο όπλο της Ευρώπης: «Η Κοινότητα είναι δημιουργημα του δικαίου, που βασίζεται σε διεθνείς συνθήκες... Η Κοινότητα δεν έχει ίδια μέσα επιβολής της εξουσίας της. Δεν διαθέτει ούτε στρατό, ούτε αστυνομία. Έχει μόνο μια μικρή διοικητική μηχανή, αν και γι' αυτόν ακόμα το σκοπό βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στα κράτη-μέλη».⁴ Όπως είδαμε ήδη, τα θεσμικά όργανα της ΕΕ είναι σχετικά αόρατα, η ευρωπαϊκή εξουσία όμως ασκείται μέσω μιας διαδικασίας επιτήρησης κατά την οποία πολιτικοί, δημόσιοι λειτουργοί και πολίτες εσωτερικεύονται την ευρωπαϊκή ισχύ και ενεργούν ως εντολοδόχοι της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Η μεγάλη πρόκληση τώρα για την ΕΕ είναι να δείξει πώς η νέα αυτή τάξη πραγμάτων μπορεί να εξαχθεί και πέραν των συνόρων των κρατών-μελών της.

Η επέκταση ισχύος του ευρωπαϊκού δικαίου

Όταν κατέρρευσε ο κομμουνισμός στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, τα καλύτερα και δυνατότερα μυαλά της διεθνούς πολιτικής προέβλεψαν ότι η Ευρώπη θα γινόταν πάλι θερμοκοιτίδα παγκοσμίων πολέμων. Σοβαροφανή άρθρα σε πανεπιστημιακά περιοδικά προφήτευαν ότι η επανενωμένη κρατατιά Γερμανία θα υπερβεί τα σύνορά της και θα επιτεθεί στην Πολωνία, στην Τσεχοσλοβακία και στην Αυστρία· ότι εθνικές συγκρούσεις θα ξεσπάσουν μεταξύ Ουγγαρίας και Ρουμανίας· ότι θα υπάρξει νέος αγώνας δρόμου εξοπλισμών μεταξύ Ρωσίας και Γερμανίας.⁵ Αντιθέτως, αυτό που συνέβη πραγματικά ήταν το λιγότερο αναμενόμενο:

η Κεντρική και η Ανατολική Ευρώπη μεταμορφώθηκαν σε ειρηνικές φιλελεύθερες δημοκρατίες που κλήθηκαν να προσχωρήσουν στην ΕΕ πριν περάσουν καν 15 χρόνια από την πτώση του τείχους του Βερολίνου. Πώς η Ευρώπη κατάφερε αυτό το θαύμα στις διεθνείς σχέσεις;

Όπως υποστηρίζει ο Ρόμπερτ Κούπερ, άρχισε με την εισαγωγή ενός συστήματος επιτήρησης ευρωπαϊκής έμπνευσης και τους πρώτους ελέγχους στα καθεστώτα της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Η Συνθήκη για τις Συμβατικές Ένοπλες Δυνάμεις στην Ευρώπη (Συνθήκη CFE), που υπογράφηκε στο Παρίσι τη 19η Νοεμβρίου 1990, σήμανε το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Επέβαλε ίδια όρια εξοπλισμών για την Ανατολή και για τη Δύση ικανά για την αναχαίτιση απρόβλεπτων επιθέσεων ή για τη διενέργεια επιθετικών επιχειρήσεων σε μεγάλη κλίμακα. Στο τέλος της προβλεπομένης για τη μείωση των εξοπλισμών περιόδου, το 1995, τα τριάντα κράτη που υπέγραψαν τη συνθήκη είχαν ήδη καταστρέψει ή μετασκευάσει 52.000 άρματα μάχης, τεθωρακισμένα μαχητικά οχήματα, πυροβόλα, μαχητικά αεροσκάφη και ελικόπτερα. Η επαλήθευση έγινε με περισσότερους από 4.000 επιτόπιους ελέγχους στρατιωτικών εγκαταστάσεων.⁶ Όλους αυτούς τους αιώνες της Ισορροπίας Δυνάμεων, οι Ευρωπαίοι βασίζονταν στις θεαματικές στρατιωτικές εισβολές ή στη δημιουργία τεράστιων αποθεμάτων όπλων και πολεμοφοδίων ικανών να αναχαιτίσουν τον εχθρό. Και τώρα, μία και μόνο συνθήκη είχε αντικαταστήσει αυτή τη μακρά ιστορία θεάματος με ένα νέο καθεστώς βασισμένο στην επιτήρηση.

Το πιο εντυπωσιακό όμως ήταν ότι η ίδια η επιτήρηση των όπλων αυτών αποθάρρυνε όσους τα παρακολουθούσαν από το να τα χρησιμοποιήσουν.⁷ Με την εμπλοκή του καθενός στις υποθέσεις του άλλου, η Ευρώπη και το πρώην σοβιετικό στρατόπεδο κατέληξαν να αντιμετωπίζουν ο ένας τον άλλο ως εταίρο και όχι ως εχθρό. Ο αρχικός στόχος της

συνθήκης συνίστατο στο να λειτουργήσει η ισορροπία δυνάμεων αποτελεσματικότερα με τη βεβαιότητα ότι βασιζόταν πλέον σε ακριβή και ενδελεχή πληροφόρηση: Αν και τα δύο μπλοκ ήταν ανοιχτά στους ελέγχους, θα υπήρχε η σιγουριά της απόλυτης ισορροπίας μεταξύ τους. Κρατώντας την ισορροπία σε χαμηλά επίπεδα, και οι δύο πλευρές θα μπορούσαν να πάψουν να επενδύουν τους πολύτιμους πόρους τους στη δημιουργία τεράστιων οπλοστασίων, εστιάζοντας αντιθέτως στην εξασφάλιση της ευημερίας των πολιτών τους. Δύο αντίπαλα στρατόπεδα μετατράπηκαν σε ενιαία κοινότητα ασφαλείας με κοινό συμφέρον τη διατήρηση του συστήματος. Και καθώς τα δύο μπλοκ μετατρέπονταν σε μια κοινότητα, ο στόχος της ισορροπίας του συστήματος έχασε το νόημά του. Η Συνθήκη CFE είχε ως ακούσια συνέπεια την επανάσταση στην κατανόηση της δύναμης του συστήματος επιτήρησης.

Η Συνθήκη CFE διαφέρει από τις αποστολές ελέγχου στο Ιράκ διότι υπήρξε οικειοθελής και αιμοιβαία. Με άλλα λόγια, η επιτήρηση θα ήταν αμφοτεροβαρής, προς το συμφέρον και των δύο πλευρών. Επρόκειτο για την οικοδόμηση αιμοιβαία συμφέρουσας ειρήνης, πράγμα που σημαίνει ότι θα ήταν δυνατόν να θεσμοθετηθεί χωρίς προσφυγή στο θέαμα της στρατιωτικής δύναμης. Μόλις παραμερίστηκαν τα στρατιωτικά εμπόδια, η πολιτική μεταμόρφωση της περιοχής κατέστη δυνατή, με την εντυπωσιακή διεύρυνση πρώτα του NATO και ύστερα, κυρίως, της ΕΕ.

Η ΕΕ δεν άνοιξε απλώς τις πύλες της καλώντας τις χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ να προσχωρήσουν. Συνδύασε, από την πρώτη στιγμή, το καρότο της ένταξης με συγκεκριμένο πρόγραμμα βαθιών μεταρρυθμίσεων στο εσωτερικό όλων των υποψήφιων χωρών. Στη Σύνοδο Κορυφής της Κοπεγχάγης το 1993 συμφωνήθηκε σειρά αριτηρίων που θα έπρεπε να πληρούν οι υποψήφιες χώρες:

«Η προσχώρηση απαιτεί από την υποψήφια χώρα να έχει εξασφαλίσει σταθερότητα των δημοκρατικών θεσμών, αρχή του δικαίου, ανθρώπινα δικαιώματα, σεβασμό και προστασία των μειονοτήτων, την ύπαρξη μιας λειτουργικής οικονομίας της αγοράς καθώς και την ικανότητα διαχείρισης των ανταγωνιστικών πιέσεων και των δυνάμεων της αγοράς εντός της ΕΕ. Η προσχώρηση προϋποθέτει την ικανότητα της υποψήφιας χώρας να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της ένταξης, συμπεριλαμβανομένων των στόχων της πολιτικής, οικονομικής και νομισματικής ένωσης».⁸

Μ' άλλα λόγια, όλες οι χώρες που ήθελαν να προσχωρήσουν θα όφειλαν να μεταφέρουν στην εθνική τους έννομη τάξη τις 80.000 σελίδες του κοινοτικού δικαίου και να τροποποιήσουν αναλόγως τη δική τους νομοθεσία. Αντί όμως να εμπιστεύονται το λόγο των χωρών αυτών, στρατός ολόκληρος υπαλλήλων και ελεγκτών απεστάλη εκεί προκειμένου να προετοιμαστεί η ένταξη και να εξακριβωθεί κατά πόσον τα κριτήρια έχουν πράγματι πληρωθεί.

Αυτό δεν σημαίνει τίποτ' άλλο παρά την εκ θεμελίων ανοικοδόμηση των υποψήφιων χωρών, και εφόσον γίνει το βήμα αυτό έπεται ότι οι εν λόγω χώρες έχουν πλέον αλλάξει για πάντα. Το ευρωπαϊκό πρότυπο αποτελεί το πολιτικό αντίστοιχο της στρατηγικής των ιησουιτών: αν αλλάξεις τη χώρα από την αρχή, θα την έχεις διά βίου.

To δίκαιο ως εργαλείο εξωτερικής πολιτικής

Οι Ευρωπαίοι καταλαβαίνουν ότι το κλειδί της επιτυχίας τους είναι η αμοιβαία και οικειοθελής επιτήρηση. Τούτο σημαίνει ότι μπορεί να επιβληθεί με πολύ οικονομικό τρόπο

δίχως έναν απέραντο πειθαρχικό μηχανισμό που να την επιβάλλει. Η ΕΕ έχει αναπτύξει ολόκληρη στρατιά επιθεωρητών οι οποίοι επιτηρούν την τήρηση του δικαίου και την ομαλή διεξαγωγή της εκλογικής διαδικασίας σ' ολόκληρο τον κόσμο. Ο λόγος για τον οποίο οι ευρωπαϊκές χώρες νοιάζονται τόσο πολύ για την τήρηση του διεθνούς δικαίου είναι γιατί η βάση της ίδιας της ΕΕ βρίσκεται απλώς σε μια διεθνή συνθήκη. Οι Ευρωπαίοι επομένως πιστεύουν ότι οι υποθέσεις θα πρέπει να διευθετούνται σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, και ότι το δίκαιο γενικά μπορεί να αποβεί ισχυρός παραγόντας για την επικράτηση μιας ειρηνικής και δημοκρατικής τάξης πραγμάτων.

Από τη μία πλευρά, τούτο οδήγησε στην ενθάρρυνση και άλλων κοινών αγορών στην Αφρική, στην Ασία και στη Λατινική Αμερική. Καθώς η ΕΕ αναπτύσσει εμπιστοσύνη στον εαυτό της και οικουμενικές φιλοδοξίες, προσπαθεί να δημιουργήσει ενδιαφέρουσες περιφερειακές κοινότητες ικανές να εξασφαλίζουν την ασφάλειά τους με διαφάνεια και αμοιβαία επιτήρηση. Για παράδειγμα, στις αρχές του 2000, ο βρετανός Πρωθυπουργός κατάφερε να πείσει τον Πρόεδρο Μπέκι της Νοτίου Αφρικής και τον Πρόεδρο Ομπασάνγιο της Νιγηρίας ότι η αμοιβαία επιτήρηση θα μπορούσε να χρησιμεύσει στην Αφρική με τον ίδιο τρόπο που χρησίμευσε και στην Ευρώπη. Μαζί ανέπτυξαν τη «Νέα Εταιρική Σχέση για την Ανάπτυξη της Αφρικής». Η συμφωνία συνίσταται στο ότι οι αφρικανικές χώρες καλούνται να βελτιώσουν το επίπεδο της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου με αντάλλαγμα αυξημένη αναπτυξιακή βοήθεια, ωριζική μείωση του δημόσιου χρέους τους και άνοιγμα των δυτικών αγορών στα αφρικανικά προϊόντα. Στο κέντρο της διαδικασίας αυτής βρίσκεται η ιδέα της αμοιβαίας επιτήρησης. Μιλώντας κατά την τελετή έναρξης των σχετικών διαδικασιών, ο Πρόεδρος Ομπασάνγιο περιέγραψε τους ελεγκτικούς μηχανισμούς ως

«αποτελεσματική διαδικασία μάθησης που θα οδηγήσει σταδιακά την αφρικανική ήπειρο να πάρει την τύχη της στα χέρια της».⁹ Ο προγραμματισμός των μηχανισμών ελέγχου έχει σχεδιαστεί από τους αφρικανούς ηγέτες έτσι ώστε να παρακολουθεί ο ένας τις επιδόσεις του άλλου όσον αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα, την πάταξη της διαφθοράς και τη διεύρυνση της δημοκρατίας. Οι χώρες που έχουν καλές επιδόσεις ως προς αυτά τα κριτήρια επιβραβεύονται με δυσανάλογα μεγάλα ποσά αναπτυξιακής βοήθειας, εμπορικές διευκολύνσεις και μειώσεις του δημόσιου χρέους.

Συγχρόνως, η ΕΕ εισάγει διατάξεις σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα, την τήρηση των συμβάσεων και τους όρους ανταγωνισμού με όλες τις χώρες με τις οποίες συναλλάσσεται. Προκειμένου να πετύχει απτές αλλαγές στις χώρες με τις οποίες έχει επαφές, η ευρωπαϊκή διπλωματία δεν ξεκινάει με στρατιωτικές επιχειρήσεις, αλλά με ζητήματα εσωτερικής πολιτικής. Οι Ευρωπαίοι πιστεύουν ότι ο καλύτερος τρόπος να κερδηθεί ο πόλεμος κατά της τρομοκρατίας, να ελεγχθεί η εξάπλωση των όπλων μαζικής καταστροφής ή να παταχθεί το οργανωμένο έγκλημα και το λαθρεμπόριο ναρκωτικών είναι να επικρατήσει η τήρηση των κανόνων του διεθνούς δικαίου. Βοηθώντας αδύνατα και αυταρχικά κράτη να μεταρρυθμιστούν και να γίνουν σταδιακά ευνομούμενοι σύμπαχοι, οι Ευρωπαίοι ελπίζουν να λύσουν και το πρόβλημα της άμυνάς τους απέναντι στους μεγάλους κινδύνους που διατρέχει η ασφάλειά τους.

To δίκαιο ως εργαλείο μετασχηματισμού

Στο κέντρο της ευρωπαϊκής στρατηγικής βρίσκεται μια επαναστατική θεωρία για τις διεθνείς σχέσεις. Πολλοί ειδικοί των διεθνών σχέσεων υποστηρίζουν ότι εξωτερική και εσω-

τερική πολιτική είναι δύο τελείως διαφορετικά πράγματα. Η εσωτερική πολιτική, λένε, είναι ιεραρχική. Ισχυρίζονται ότι ένα συγκεντρωτικό κράτος ασκεί την εσωτερική πολιτική νομοθετώντας και επιβάλλοντας την εφαρμογή των νόμων όταν παραβιάζονται. Ο κλασικός ορισμός του κράτους το ανάγει σε σώμα που ασκεί το μονοπώλιο της νομιμοποιημένης βίας.¹⁰ Αντιθέτως, η εξωτερική πολιτική είναι αναρχική, διότι υπάρχουν πολλά ανταγωνιστικά κράτη χωρίς υπερκείμενη κυβέρνηση ή παγκόσμια καταστατική δύναμη που να επιβάλλει την ειρήνη.

Ο Φουκώ όμως απέδειξε ότι η ως άνω αντίληψη για την εσωτερική πολιτική είναι εσφαλμένη. Ο πραγματικός λόγος που εμποδίζει την κατάρρευση των κοινωνιών και την επικράτηση χαοτικών καταστάσεων είναι ότι δεν το θέλουν οι πολίτες. Η τάξη δεν εξασφαλίζεται μέσω της ιεραρχικής επιβολής, αλλά επειδή η πλειοψηφία του λαού έχει συμφέρον από την τήρηση της. Αυτή είναι η αιτία που οι πολίτες εσωτερικεύουν τους κανόνες και συμμορφώνονται οικειοθελώς. Το κλειδί για την τάξη είναι επομένως η συστρατευση ατόμων και κοινωνιών που την τηρούν, αντί της βίαιης υποταγής τους σ' αυτήν. Τα ίδια ισχύουν και σε παγκόσμια κλίμακα. Μια χώρα, παραδειγματος χάριν, σαν το Λουξεμβούργο συμμορφώνεται με το δίκαιο διότι έχει συμφέρον από την έννομη τάξη και όχι διότι φοβάται την εισβολή των γερμανικών, αμερικανικών ή νατοϊκών αρμάτων μάχης. Από τις 192 χώρες του κόσμου μόνο 12 βρίσκονται εκτός νόμου (τα λεγόμενα «κράτη-παρίες»), και ο λόγος για τον οποίο οι υπόλοιπες 180 τηρούν λίγο-πολύ το διεθνές δίκαιο δεν είναι τα ενδεχόμενα αντίποινα. Το ερώτημα που έθετε το Ιράκ του Σαντάμ Χουσεΐν ήταν το εξής: πώς να δώσεις και στους εκτός νόμου μια θέση μέσα στο σύστημα;

Σημειώσεις

1. Ullman, Harlan K. και James P. Wade (1996), *Shock and Awe : Achieving Rapid Dominance*, NDU Press Book, December.
2. Mathews, Jessica (Αύγουστος 2002), “A New Approach: Coercive Inspections”, *Iraq, A New Approach*, Carnegie Endowment for International Peace.
3. Απόσπασμα από το «Panopticism» στο Foucault, Michel (1995), *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, New York: Vintage Books, σελ. 195-228, μεφρ. από τα γαλλικά (του αυτού δοκιμίου): Alan Sheridan (1977).
4. Duchêne, Francois (1994), *Jean Monnet: The First Statesman of Independence*, New York/London: Norton.
5. Mearsheimer, John, *Back to the Future*, International Security, 15:1 (Καλοκαίρι 1990).
6. US Department of state (18 Ιουνίου 2002) “Conventional Armed Forces in Europe (CFE Treaty)”, Fact Sheet, Bureau of Arms Control, Washington DC.
7. Η παρατήρηση είναι του Robert Cooper από το βιβλίο του *The Breaking of Nations* (2004) London: Atlantic Books.
8. Leonard, Dick (2004), *The Economist Guide to the European Union*, 9η έκδ., London: Profile.
9. Office of Public Communications, State House Abuja (Φεβρουάριος 2004) President Obasanjo Cairns NEPAD Peer Review Forum.
10. Ο Μαξ Βέμπερ λέει στον περιφημο ορισμό του για το κράτος ότι αποτελεί «ανθρώπινη κοινότητα η οποία διεκδικεί (επιτυχώς) το μονοπάλιο της νομιμοποιημένης χρήσης βίας σε συγκεκριμένη επικράτεια». Ο ορισμός περιέχεται σε ομιλία του στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου το 1898, με τίτλο «Η πολιτική ως επάγγελμα».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η επαναστατική δύναμη της παθητικής επιθετικότητας

Προσέξτε τη μοίρα του Τάνταλου. Ο αρχαίος βασιλιάς της Σιπύλου στη Φρυγία της Μικράς Ασίας, για να δει αν πλανώνται οι θεοί, τους προσέφερε σε δείπνο το γιο του, αλλά καταδικάστηκε να ζει σε συνεχή στέρηση. Ήταν βυθισμένος στο νερό μέχρι το λαιμό, αλλά μόλις προσπαθούσε να πιεί το νερό χανόταν υπέροχα φρούτα κρέμονταν από τα γύρω δέντρα, αλλά μόλις έκανε να κόψει ένα ο αέρας παρέσυρε τα κλαδιά προς τα πάνω. Οι θεοί μπορούσαν να τον εξαφανίσουν από προσώπου γης, αλλά τον έκαναν να υποφέρει περισσότερο βάζοντας μπροστά στη μύτη του ανείπωτα πλούτη τα οποία όμως δεν θα μπορούσε να απολαύσει ποτέ.

Η ΕΕ διαχειρίζεται σήμερα την ισχύ της με παρόμιοι τρόπο.

Το αρχαίο βασίλειο της Σιπύλου βρίσκεται στη σημερινή Τουρκία, και οι διάδοχοι του Τάνταλου στην τουρκική κυβέρνηση μπορούν να αναγνωρίσουν την τύχη του. Η Τουρκία υπέβαλε για πρώτη φορά αίτηση ένταξης στην ΕΕ το 1963, και για σαράντα χρόνια ζούσε με αυτή την προσδοκία, της οποίας όμως η υλοποίηση συνεχώς αναβαλλόταν λόγω των αδυναμιών της τουρκικής κυβέρνησης. Οι παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, οι περιορισμοί στην ελευθε-

ρία του Τύπου, η καταπίεση των μειονοτήτων και η υστέρηση της τουρκικής οικονομίας έδιναν στις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις βάσιμους λόγους να αρνούνται το νέκταρ της ένταξης. Ωστόσο, στη σημερινή Τουρκία η προοπτική προσχώρησης στο ευρωπαϊκό κλαμπ έγινε ενωτικό εθνικό όνειρο, που συνεγείρει ισλαμιστές και λαϊκούς, ανατολίτες, Κούρδους και Αρμένιους, με την ελπίδα πως θα ξήσουν όλοι σ'ένα καλύτερο μέλλον.

Τα τελευταία χρόνια το τουρκικό κοινοβούλιο ψήφισε έξι πακέτα συνταγματικών μεταρρυθμίσεων με σκοπό να ευθυγραμμιστεί η Τουρκία με τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Στις συνομιλίες με τους ομολόγους του στις Βρυξέλλες ο πρωθυπουργός Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν επαίρεται για την κατάργηση της θανατικής ποινής και των στρατιωτικών δικαστηρίων εθνικής ασφάλειας, καθώς και για τις προόδους που συντελούνται στην ελευθερία του Τύπου. Μπορεί να μιλά για το πώς έθεσε τον προϋπολογισμό των ενόπλων δυνάμεων για πρώτη φορά υπό πολιτικό έλεγχο, αλλά και για την πλήρη απαγόρευση των βασανιστηρίων στις τουρκικές φυλακές. Εξασφάλισε την αποφυλάκιση των κούρδων πολιτικών αριστούμενων και επέτρεψε στην κρατική τηλεόραση να προχωρήσει στην παραγωγή προγραμμάτων στην κουρδική και σε άλλες μειονοτικές γλώσσες, όπως τα βισνιακά και τα αραβικά. Εγκατέλειψε τριάντα χρόνια άκαμπτης τακτικής στο κυπριακό πρόβλημα και εκρίζωσε αιώνες αμοιβαίας καχυποφύιας μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας με προσεκτικές διπλωματικές πρωτοβουλίες, σε τέτοιο βαθμό που ο μεγαλύτερος αντίπαλος του παρελθόντος μεταμορφώθηκε σε έναν από τους θερμότερους υποστηρικτές της ένταξης της χώρας του στην ΕΕ.¹ Όλη αυτή η επανάσταση συντελέστηκε για έναν και μόνο λόγο: την επιθυμία της Τουρκίας να γίνει μέλος της ΕΕ.

Παθητική επιθετικότητα

Η επιρροή που ασκεί η Ευρώπη στην Τουρκία απεικονίζει με τον σαφέστερο τρόπο τη δύναμη της «παθητικής επιθετικότητας». Αντί να βασίζεται στην απειλή επιβολής της ισχύος της με στόχο την εξασφάλιση των συμφερόντων της, η Ευρώπη προτιμά την απειλή της μη χρήσης της –να αποσύρει τη χείρα βιοήθειας και να απομακρύνει την προοπτική της προσχώρησης.² Για χώρες όπως η Τουρκία, η Σερβία ή η Βοσνία, το μόνο χειρότερο πράγμα από το να έχεις τη γραφειοκρατία των Βρυξελλών πάνω από το κεφάλι σου να αναμειγνύεται στο πολιτικό σου σύστημα, να επιμένει σε αλλαγές, να θέτει σε εφαρμογή κανονισμούς, να προωθεί αποκρατικοποιήσεις και να χώνεται σε όλες τις καθημερινές πτυχές του πολιτικού και κοινωνικού βίου της χώρας, είναι να σου κλείσει η ΕΕ τις πόρτες.

Η διαφορά μεταξύ Ευρώπης και Αμερικής ως προς τον τρόπο που χειρίστηκαν τους γείτονές τους αποτελεί ενδιαφέροντα ιστορία. Οι απειλές είναι παρόμοιες: εμπόριο ναρκωτικών ουσιών, μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα μέσα από ευάλωτα και εκτεταμένα σύνορα, δίκτυα διεθνούς εγκλήματος κ.λπ. Οι απαντήσεις όμως είναι διαφερόντων: οι ΗΠΑ εξαπέλυσαν στρατεύματα εναντίον των γειτόνων τους περισσότερες από δεκαπέντε φορές τα τελευταία πενήντα χρόνια,³ τούτο όμως ελάχιστα συνεισέφερε στην αλλαγή των χωρών αυτών, που παρέμειναν έρματα διαδοχικών κρίσεων δημιουργώντας ενίστε και πάμπολλα προβλήματα στις αμερικανικές ένοπλες δυνάμεις. Αν και οι επιμέρους περιστάσεις διαφέρουν, η ιστορία της αμερικανικής αποτυχίας στην Κολομβία μπορεί κάλλιστα να αντιπροστεθεί με την ευρωπαϊκή επιτυχία στην Τουρκία και στα Βαλκάνια.

Η Αμερική είναι βαθιά μπλεγμένη στην Κολομβία. Έχει

δώσει 1,3 δισεκατομμύρια δολάρια ως «επείγουσα βοήθεια», τα τρία τέταρτα της οποίας αφορούν στρατιωτική και αστυνομική υποστήριξη. Το Αμερικανικό Ίδρυμα Στρατιωτικής Εκπαίδευσης προσέφερε στις ένοπλες δυνάμεις της κολομβιανής κυβέρνησης 18 Μπλακ Χόουκ και 42 ελικόπτερα Χιού,⁴ και προμήθευσε τις υπηρεσίες αντικατασκοπίας και ασφαλείας με το αναγκαίο υλικό για τον εντοπισμό των καλλιεργιών κοκαΐνης και των περιοχών που ελέγχονται από τους αντάρτες. Η ανάμειξη αυτή αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του πολέμου κατά των ναρκωτικών, και μεγάλο μέρος της μη στρατιωτικής βοήθειας ξοδεύεται σε προγράμματα υποκατάστασης των καλλιεργειών κοκαΐνης στην προσπάθεια να αποθαρρυνθούν οι αγρότες της Κολομβίας να ικανοποιήσουν τη ζήτηση κοκαΐνης στη Βόρεια Αμερική και στην Ευρώπη. Τα χρήματα αποτελούν τμήμα από το ευρύτερο «Πρόγραμμα Κολομβία» ύψους 7,5 δισ. δολ.,⁵ που ήλπιζαν οι ΗΠΑ ότι θα ήταν ικανό να βγάλει τη χώρα από το επώδυνο αδιέξοδο στο οποίο την έσπρωξαν ο εμφύλιος πόλεμος και η εξάρτηση από την παραγωγή ναρκωτικών ουσιών. Και όμως η ειρήνη αποδείχτηκε ευάλωτη.

Η εμπλοκή των ΗΠΑ στο «Πρόγραμμα Κολομβία» αποτελεί ισχυρή απόδειξη των λόγων για τους οποίους η αμερικανική εξωτερική πολιτική αποτυγχάνει να αλλάξει το *status quo*: επιδιώκει γενικά βραχυχρόνιους στόχους που εντάσσονται εξ ολοκλήρου στην εξυπηρέτηση ιδίων συμφερόντων –μείωση του εμπορίου ναρκωτικών, σταθεροποίηση φιλικών κυβερνήσεων– και χρησιμοποιεί γι' αυτό τη σημαντικότατη πολεμική της μηχανή, είτε νοικιάζοντάς την στους κατά τόπους πληρεξούσιούς της, είτε κινητοποιώντας την απευθείας στο πλαίσιο άμεσων στρατιωτικών επεμβάσεων.

Η ευρωπαϊκή απάντηση, από την άλλη μεριά, ήταν να προωθήσει τις δυνατότητες ενσωμάτωσης (στην ΕΕ και στο NATO) των γειτονικών χωρών, προσπαθώντας με τον τρόπο

αυτό να τις φέρει εγγύτερα στους πολιτικούς κανόνες και στις θεσμικές πρακτικές της ΕΕ. Προτείνοντας την επιβράβευση των προσπαθειών τους, οι Ευρωπαίοι κάνουν στους γείτονές τους μια πραγματική προσφορά την οποία εκείνοι δεν μπορούν να αρνηθούν. Από τη στιγμή όμως που οι γειτονικές χώρες αποδεχτούν την προσφορά γίνονται απόυ για τους Ευρωπαίους. Ένας από τους μύθους του Λα Φονταίν περιγράφει ανάγλυφα το σημείο αυτό.⁶

Μια φορά κι έναν καιρό ζούσε ένας αγρότης που είχε τρεις τεμπέληδες γιους. Ενώ εκείνος και η γυναίκα του δούλευαν μέρα-νύχτα στο αμπέλι, οι γιοι δεν κουνούσαν ούτε το δαχτυλάκι τους. Λίγο πριν πεθάνει, ο γέρο-αγρότης τους είπε πως είχε κρυμμένο στο αμπέλι ένα θησαυρό. Οι γιοι έσκαψαν σπιθαμή προς σπιθαμή το αμπέλι ψάχνοντας να βρουν το δοχείο με τα χρυσά νομίσματα. Πολλά χρόνια πέρασαν και δεν είχαν βρει ακόμα το θησαυρό. Ωστόσο, τόσο σκάψιμο είχε κάνει καλό στην αμπελοκαλλιέργεια. Σύντομα τα αμπέλια έκαναν τόσα σταφύλια που και οι τρεις τεμπέληδες γιοι εξησαν πλουσιοπάροχα από τη δική τους σκληρή χειρωνακτική εργασία.

Η παραβολή αυτή εξηγεί καθαρά τα θετικά αποτελέσματα της δράσης της ΕΕ. Το δοχείο με τα χρυσά νομίσματα της ένταξης αποτελεί αρκετά ισχυρό κίνητρο για τις υποψήφιες χώρες προκειμένου να υποστούν την επώδυνη διαδικασία των μεταρρυθμίσεων που χρειάζονται ώστε να είναι ελεύθερες και να ευημερήσουν. Και μόλις αποκτήσουν την ελευθερία και την ευημερία τους γίνονται απόυ κι όχι βάρος για την ΕΕ.

Η Ενρωσφαίρα

Η παθητική επιθετικότητα αποτελεί μοντέλο της ευρωπαϊκής εμπλοκής στις υποθέσεις του πλανήτη. Η Ρωσία οδηγήθηκε στην υπογραφή του Πρωτοκόλλου του Κυότο αφού η οικονομική βοήθεια εξαρτήθηκε από την επικύρωσή του. Οι ΗΠΑ οδηγήθηκαν στην αποδοχή της εμπλοκής του ΟΗΕ στο Ιράκ λόγω της άρονησης του γαλλογερμανικού άξονα να συμμετάσχει στη συμμαχία. Το Ιράν κατέληξε να υπογράψει το πρωτόκολλο IAEA για τον περιορισμό της χρήσης πυρηνικής ενέργειας ύστερα από την απειλή της ΕΕ να μην ανοίξει τις αγορές της στην ισλαμική δημοκρατία. Είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο πώς οι 80.000 σελίδες του ενωσιακού δικαίου που αναπτύχθηκαν από τότε που ιδρύθηκε η ΕΟΚ το 1957, επηρεάζοντας τα πάντα, από τις ετικέτες των μεταλλαγμένων τροφίμων μέχρι τα ανθρώπινα δικαιώματα, επέτρεψαν στην Ευρώπη να εξαπλώσει τη νομοθεσία και τις οξείες της σ' ολόκληρο τον κόσμο, από την Αυστραλία μέχρι τη Ζάμπια. Το πέτυχε θέτοντας ως προϋπόθεση για την πρόσβαση στις αγορές της τη συμμόρφωση με τα ήθη της. Η δύναμη της κοινωνικής αγοράς δεν επέτρεψε μόνο στους Ευρωπαίους να αναγκάσουν μεγάλες χώρες όπως οι ΗΠΑ να υποχωρήσουν ως προς τους υπερβολικούς δασμούς που επέβαλλαν στο χάλυβα και σε άλλα προϊόντα, αλλά και να επιβάλουν τα δικά τους πρότυπα στους διεθνείς διακανονισμούς.

Χιλιάδες εταιρείες ανά την υφήλιο επέλεξαν να υιοθετήσουν τα πρότυπα της ΕΕ και όχι τα δικά τους, προκειμένου να έχουν πρόσβαση στην ευρωπαϊκή αγορά. Ακόμα και ισχυρές πολυεθνικές επιχειρήσεις αναγκάστηκαν να ακολουθήσουν τους ευρωπαϊκούς παρά τους αμερικανικούς κανονισμούς σε τουλάχιστον τρεις τομείς: στις συγχωνεύσεις και εξαγορές, στα γενετικά τροποποιημένα τρόφιμα και στη διαχείριση των προσωπικών δεδομένων. Η απειλή αποκλει-

σμού από την ευρωπαϊκή αγορά ήταν αρκετή για να αποτρέψει τη συγχώνευση μεταξύ General Electric και Honeywell, τη μεγαλύτερη ίσως συγχώνευση της ιστορίας, ύψους 42 δισ. δολ. Αυτή ήταν η πρώτη μιας μακράς σειράς συγχωνεύσεων που αποτρέπτηκαν για τους ίδιους λόγους, όπως της Warner με την EMI, της Sprint με τη Worldcom, και της MCI με την Worldcom, κ.λπ. Η ανάγκη πρόσβασης στην ευρωπαϊκή αγορά έκανε πολλές αμερικανικές εταιρείες να αποδεχθούν ρυθμίσεις τις οποίες είχαν απορρίψει στην εσωτερική τους πολιτική. Σχετικά με τα μεταλλαγμένα τρόφιμα, η κυβέρνηση των ΗΠΑ αναγκάστηκε να υιοθετήσει τα ευρωπαϊκά στάνταρ ως προς την ετικέτα των σχετικών προϊόντων όταν πιέστηκε από τους αμερικανούς αγρότες των οποίων το κρέας είχε απαγορευθεί στις ευρωπαϊκές αγορές. Άλλο ένα παράδειγμα είναι η προστασία των προσωπικών δεδομένων, θέμα για το οποίο η ΕΕ έχει πολύ αυστηρότερη νομοθεσία, η οποία επιβλήθηκε στις αμερικανικές εταιρείες σύμφωνα με το λεγόμενο πρωτόκολλο «Ασφαλούς Λιμένα».

Το επόμενο όμως κύμα μεταλλαγών της Ευρώπης είναι ακόμα στα σκαριά. Η ΕΕ αρχίζει να αναπτύσσει μια εκτεταμένη σφαίρα επιρροής, πολύ πέρα από τα σύνορά της, που θα μπορούσε να ονομαστεί «Ευρωσφαίρα». Η ζώνη αυτή, αποτελούμενη από 80 χώρες που καλύπτουν την πρώην Σοβιετική Ένωση, τα δυτικά Βαλκάνια, τη Μέση Ανατολή, τη βόρεια και την υποσαχάρειο Αφρική, συγκεντρώνει το 20% του συνολικού πληθυσμού του πλανήτη (βλ. Παράρτημα).⁶

Η ΕΕ αποτελεί το μεγαλύτερο εμπορικό τους εταίρο, τη μεγαλύτερη πηγή διεθνούς τραπεζικού δανεισμού, τον μεγαλύτερο ξένο επενδυτή, και τον μεγαλύτερο χορηγό αναπτυξιακής βοήθειας. Για πολλές από τις χώρες αυτές το ευρώ αποτελεί σημείο αναφοράς για τη συναλλαγματική και νομισματική τους πολιτική και το χρησιμοποιούν ακόμα και παράλληλα με το δικό τους νόμισμα.

Η Ευρώπη επωφελείται από την εξάρτηση αυτή προκειμένου να υπογράφει συμφωνίες με κάθε μία από τις χώρες αυτές, που τις φέρνουν κάτω από τη νομική και πολιτική της ομπρέλα.⁸ Οι συμφωνίες αυτές, οι οποίες ενισχύουν την εμπορική ενσωμάτωση, διευκολύνουν τη ροή κεφαλαίων και τις άμεσες επενδύσεις, προβλέποντας επίσης και πολιτικές ρυθμίσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα, τη χρηστή διακυβέρνηση, και τη συνεργασία σε θέματα διεθνούς εγκληματικότητας και μετανάστευσης. Επιπλέον, όλη η ευρωπαϊκή αναπτυξιακή βοήθεια, εκτός από τις επείγουσες ενισχύσεις έκτακτης ανάγκης, δίδεται υπό όρους σε συνάρτηση με την προστασία των θεμελιωδών ελευθεριών, τον έλεγχο των μεταναστευτικών ρευμάτων, την ασφάλεια και τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις.

Είναι ακόμα νωρίς. Η δυναμική της «παθητικής επιθετικότητας» είναι μεγαλύτερη από τα πρακτικά της αποτελέσματα. Λειτουργεί καλύτερα προς φιλικά διακείμενες χώρες, όπως οι ΗΠΑ και η Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, ενώ υπήρξε λιγότερο επιτυχής ως προς τη μεταμόρφωση χωρών που διάκεινται λίγο-πολύ εχθρικά απέναντι στην ΕΕ. Αυτό που προσπαθεί να κάνει η Ευρώπη είναι η ανάπτυξη εργαλείων «παθητικής επιθετικότητας» απέναντι σε μη υποψήφιες προς ένταξη χώρες. Το ξήτημα αυτό αναλύεται στο κεφάλαιο 8.

To πιο κλειστό κλαμπ στον κόσμο

Κατά την περίφημη αποστροφή του Γκρούσο Μαρξ, ότι δεν θα ήθελε ποτέ να γραφτεί σε ένα κλαμπ το οποίο θα τον δεχόταν ως μέλος, ένας από τους λόγους της συνεχιζόμενης έλξης που ασκεί η ΕΕ είναι ότι αποτελεί το πλέον κλειστό κλαμπ στον κόσμο.⁹ Έχει κατοχυρώσει έναν χρυσό κανόνα. Η κατάργηση των φραγμών στις συναλλαγές στην Ευρώπη

προχώρησε πολύ πέρα από οποιοδήποτε άλλο εμπορικό μπλοκ. Τα περιβαλλοντικά και κοινωνικά πρότυπα είναι τα υψηλότερα στον κόσμο. Οι οικονομικοί κανόνες στους οποίους οφείλουν να υπακούουν τα μέλη της ευρωζώνης είναι αυστηρότεροι από τους κανόνες της αμερικανικής ή της ιαπωνικής Κεντρικής Τράπεζας. Και τέλος, τα πρότυπα λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος ή της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των μειονοτήτων υπερβαίνουν κατά πολύ το επίπεδο των κανόνων που απαιτούνται για την προσχώρηση σε οποιονδήποτε άλλον οργανισμό. Οι κανόνες αυτοί είναι τόσο αυστηροί και καλοσχεδιασμένοι, ώστε πολλοί απ' αυτούς ξεπέρασαν την ευρωπαϊκή τους διάσταση και απέκτησαν παγκόσμια ισχύ. Όταν κάποια υπερδύναμη προσφέρει ευεργετήματα σε άλλες χώρες υπό τον όρο να αλλάξουν τη συμπεριφορά τους, συνήθως κατηγορείται για ιμπεριαλισμό. Όταν ένα κλαμπ ξητάει από τους άλλους να σέβονται τους ίδιους κανόνες με τα μέλη του, αυτό θεωρείται ξήτημα αρχής. Αυτό ακριβώς κάνει την ΕΕ τόσο ελκυστική.

Η αναμορφωτική δύναμη της Ευρώπης προέρχεται από την ικανότητά της να επιβραβεύει τους μεταρρυθμιστές και να στερεί προνόμια από όσους καθυστερούν. Ωστόσο, η παθητική επιθετικότητα δεν λειτουργεί σε χώρες που δεν θέλουν να προσχωρήσουν στο κλαμπ των ευνομούμενων κρατών. Απέναντί τους απαιτείται ενδεχομένως η χρήση βίας.

Σημειώσεις

1. Βλ. “Will Turkey make it?” του Stephen Kinzer, *New York Review of Books* (15 Ιουλίου 2004), και Amanda Ackakoca, “Turkey’s accession to the EU: Time for a leap of faith”, Commentary, European Policy Centre (23 Ιουνίου 2004).